

Teleki Pál és európai kortársai

Teleki Pált az a tény mindenképpen európai kortársai fölé emelte, hogy nem csupán politikus és államférfi volt, hanem nemzetközi hírű földrajztudós és kartográfus, valamint számos regionális kultúra kiváló ismerője. A politikai feladatok és küzdelmek során is mindig megmaradt tudósnak, aki úgy jutott el pályájának legjelentősebb és egyben végső szakaszához, hogy azt megelőzően a különböző nyugati egyetemeken, kongresszusokon képviselte hazáját a geográfia, a gazdaság és a politika témakörében. Ennek köszönhette, hogy amikor bilaterális vagy nemzetközi értekezleteken kormányfőként vagy egyszerűen delegációtagként kellett megnyilvánulnia, tárgyalnia, az ott felvetődött kérdéseket a legtöbb tárgyalópartnerénél szakszerűbben volt képes megközelíteni.

Teleki a nemzetközi tudományos tanácskozásokon úgy mutatott rá a Duna-medence földrajzi egységének Trianonban elhatározott gazdasági és politikai szétdaraboltságából származó súlyos problémáira, hogy ugyanakkor — sok tekintetben Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonlóan — ráirányította a figyelmet e régióra leselkedő kettős veszélyre, amely a hitleri náci imperialista törekvések oldaláról, illetve a sztálini bolsevizmus felől fenyegeti a német és az orosz birodalmak között elterülő kis országokat és népeket. Amikor pedig alig néhány hónappal Hitler hatalomra kerülése után részt vett Párizsban a Szellemi Együttműködés

A fenti előadás elhangzott 1992. január 9-én Budapesten, a Kossuth Klubban a „Teleki Pál és kora” című konferencián.

Nemzetközi Bizottsága (Commission Internationale de Coopération Intellectuelle) ülésén, „Az európai szellem jelené és jövője” c. témakörrel olyan szellemóriások között fejthette ki a nézeteit, mint Bertrand Russel, Paul Valéry, Aldous Huxley, José Ortega y Gasset és Madariaga. Majd amikor 1936-ban e szervezet Budapesten rendezte konferenciáját „A humanizmus szerepe a mai ember kulturális képzésében” címmel, olyan elismerést váltott ki felszólalásával, hogy a következő esztendőben e neves szervezet tagjai sorába választotta. Teleki Pál — egyéb funkciói mellett — 1931-től 1938-ig elnöke volt a „Nouvelle Revue de Hongrie” c. nagy hírű francia nyelvű magyar folyóirat szerkesztőbizottságának, amelynek feladatai közé tartozott időnként a francia értelmiség egyes kiválóságainak a magyarországi meghívása. A történeti irodalomban sommásan csak konzervatív jelzővel illetett Teleki 1937-ben kiállt Célestin Bouglé professzor, az École normale supérieur igazgatójának meghívásáért, holott a magyar kir. külügyminisztérium helytelenítette ezt az invitálást a professor baloldali és szabaddóműves volta miatt.

Még ugyan számos adatékkal egészíthetnénk ki Teleki Pál teljes szellemi portréját, de úgy vélem, az általam felsoroltak is elegendőnek bizonyulnak ahhoz a kérdésfeltevéshez, hogy vajon mindezt akár csak egyetlen politikus kortársáról is elmondhatnánk?

Amikor Teleki 1938 novemberében visszakerült a politikai életbe — előbb mint kultuszminiszter, majd 1939 februárjában mint kormányelnök, végzetes események sorozata kezdett rázúdulni Európának eme vészónájára. Németország ekkorra már bekebelezte Ausztriát, és Csehszlovákia is áldozatul esett az ún. müncheni politikának. A nyugati demokratikus nagyhatalmak gyengeségét látva, Teleki ekkor még egy Róma—Budapest—Varsó tengely létrehozásában reménykedett, amely majd alkalmasnak fog bizonyulni arra, hogy ellensúlyul szolgáljon a további német terjeszkedésnek. Ez a reménység csupán néhány hónapig éltethette Telekit, 1939 szeptemberéig, amikor is a hitleri csapatok megkezdték Lengyelország lerohanását, ezzel elindítva a második világháborút. Ismeretesek Teleki érdemei a lengyelek ügyében. A II. bécsi döntés, az erdély-részi területek visszatérése után azonban Teleki csatlakoztatta Magyarországot a háromhatalmi egyezményhez, holott olyan ellenzéki politikusok, mint Bajcsy-Zsilinszky, Eckhardt, Peyer és Rassay helytelenítették ezt a lépést. Igaz: Churchill védelmébe veszi Telekit ezért a döntéséért, mert azt írja könyvében, hogy Magyarország ugyan csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, de „nem kötelezte el magát határozottan.”

Teleki tehát abban a vészterhes időszakban volt Magyarország miniszterelnöke, amikor a Molotov—Ribbentrop paktum lehetővé tette, hogy a hitleri és a sztálini birodalmak közötti országok és népek a Baltikumtól Görögorszáig sorra az imperialista agresszió áldozataivá váljanak.

Teleki magatartását ekkor nem az Európa balsorsát meghatározó olyan diktátorokkal kívánjuk összehasonlítani, mint Hitler, Mussolini vagy éppen Sztálin, hanem a nyugati demokráciák, elsősorban Franciaország és Anglia, valamint a régió országainak a politikusaival, vezetőivel. Amikor erre a feladatra vállalkozunk, abból kell kiindulnunk, hogy ebben a régióban Magyarország az első világháború vesztesei között foglalt helyet, amely államtól az őt ért trianoni igazságtalanság miatt nem várhattak olyan önmegtartóztatást, hogy ne éljen a történelem adta lehetőséggel, elutasítva azokat a területgyarapodásokat, amelyek a két bécsi döntés, valamint a kárpátaljai akció révén kínálkoztak.

Az európai status quo fenntartása 1938-tól azért vált lehetetlenné, mert a nyugati demokratikus nagyhatalmak és amerikai szövetségeseik nem készültek fel a III. Birodalomból fenyegető agressziószorozatra, a világháború kirobbantására. Ennek a leglátványosabb bizonyítéka volt a müncheni politika, amely egyfelől Franciaország és Anglia gyengeségét és felkészületlenségét bizonyította, ugyanakkor pedig a náci vezetés tettekrekésztségét.

Ennek megfelelően a történelem kemény ítéletet mondott a francia Daladier és az angol Chamberlain kormányelnökök felett, hogy kapituláns magatartásukkal bátorították

az agresszorokat, és hozzájárultak a II. világháború kitéréséhez. Edouard Daladier a Radikálszocialista Pártnak volt egyik vezetője, és már 1933—34-ben is miniszterelnök, hogy azután 1936-ban a hadügyi tárca gazdája legyen. Európa — és benne Franciaország — történetének a legkritikusabb időszakában tölti be ismét a miniszterelnöki posztot, 1938 áprilisától 1940 márciusáig. Ő, aki társadalompolitikai nézeteit tekintve a szélső polgári baloldalhoz tartozott, nem ismerte fel az európai realitásokat. Nagymértékben terheli a felelősség Franciaország katonai készültségéért, és ennek következtében az 1940-es összeomlásért.

Majdnem ugyanebben az időben: 1937-től 1940 májusáig volt miniszterelnök Daladier angol kollégája, Neville Chamberlain, a konzervatív államférfi. Nagy része volt a Francót segítő ún. benemavatózási politika és a hitleri agressziót bátorító megbékéltetési politika folytatásában. Mindketten aláírói a müncheni egyezménynek. Arra törekedett, hogy a náci Németországgal és a fasiszta Itáliával egy szövjetellenes megegyezést hozzon létre. Miután ezt nem sikerült elérnie, a II. világháború kitérése után az angol csapatok norvégiai kudarca miatt lemondásra kényszerült.

Utóda, Churchill a II. világháborúról írt könyvében keményen bírálta mind a francia, mind az angol kormány megalkuvó müncheni politikáját, részletesen foglalkozva Chamberlain magatartásával München előtt és után. Ugyanakkor hiányolható, hogy a lengyel eseményekkel kapcsolatban nem ír Magyarország szerepéről, illetve a Teleki-kormány lengyelbarát magatartásáról. Ezzel szemben, amikor ezt követően az európai eseményeket elemzi és kitér az 1941 tavaszán lezajló jugoszláv válságra, Teleki magatartásáról és Magyarország szerepéről feltűnően hangsúlyosan és pozitívan ír. A hazai Teleki-irodalomban nem olvashatunk ilyen pozitív képet és értékelést a Teleki-kormányról, de különösen a miniszterelnök személyéről. Éppen ezért most átadom a szót Churchillnek:

„A magyar kormány 1940. decemberben kötött barátsági szerződést Jugoszláviával. De ha nyíltan szembeszáll a német követelésekkel, csakis azt éri el, hogy a németek a küszöbönálló hadműveletek során megszállják Magyarországot. Azonkívül nagy kísértés volt, hogy visszafoglalhatja a határaitól délre fekvő területeket, amelyekről a trianoni békeszerződés fosztotta meg Jugoszlávia javára. Teleki gróf, a magyar miniszterelnök következetesen azon fáradozott, hogy országa bizonyos mértékben megtarthassa cselekvési szabadságát. Korántsem volt meggyőződve róla, hogy Németország megnyeri a háborút... Hitler ultimátuma azt követelte meg tőle, hogy megszegje a Jugoszláviával kötött megállapodást. Csak hogy a kezdeményezést kivette a kezéből a magyar vezérkar, melynek főnöke, a német származású Werth tábornok a magyar kormány háta mögött közvetlenül a német főparancsnoksággal egyezettette a teendőket.

Teleki habozás nélkül hazaárulásnak minősítette Werth eljárását. 1941. április 2-án a londoni magyar követ arról értesítette, hogy a brit külügyminisztérium hivatalosan közölte vele: ha Magyarország részt vesz a Jugoszlávia elleni német fellépésben, Nagy-Britannia hadüzenetével kell számolnia. Így Magyarország az előtt a választás előtt állt, hogy vagy hiábavaló ellenállásra szánja el magát az átvonuló német csapatokkal szemben, vagy nyíltan szembekerül a szövetségesekkel, és elárulja Jugoszláviát. Ebben a kegyetlen helyzetben Teleki gróf egyetlen megoldást látott, hogy becsületét mentse. Röviddel este kilenc után elment a külügyminisztériumból, és visszavonult Sándor-palotabeli lakosztályába. Ott valaki felhívta telefonon. Úgy hírlík, az üzenet azt tudatta, hogy a német csapatok már átlépték a magyar határt. Nem sokkal ezután Teleki gróf föbe lőtte magát. Öngyilkosságával az volt a célja, hogy magát és népét felmentse a Jugoszlávia elleni német támadásért viselt felelősség alól. Áldozata tisztára mosta nevét a történelem előtt...”

Eddig az idézet. Nem hiszem, hogy ehhez valamit is szükséges hozzátenni.

Ezek után vállalt témám szempontjából fontosnak tartom a figyelmet arra a régióra irányítani, amelyben akkor Magyarország létezett. Csehszlovákia helyén keleten a Tiso-féle

fasiszta szlovák bábállamot találjuk. Jozef Tiso katolikus lelkész Andrej Hlinka halála után a Szlovák Néppárt vezetője. Kevesen tudják róla, hogy már 1927-ben miniszteri tárca-töltött be a csehszlovák kormányban 1929-ig. Az egészségügyi tárca volt az övé. A csehszlovák állam felbomlásakor, 1938-ban előbb a magyar kormánnyal tárgyalt, és egy szlovák autonómia esetében kilátásba helyezte Szlovákia csatlakozását Magyarországhoz. Majd miután Berlinton kedvezőbb ajánlatot kapott, a náci birodalom agresszív akcióit támogató politikájával, Szlovákiát Hitler védnöksége alá helyezve, előbb a Wehrmacht oldalán orvul megtámadta Lengyelországot; majd a német csapatokkal együtt részt vett a keleti hadjáratban. Jozef Tiso — akit mostanában a szlovák nacionalista körök rehabilitálni óhajtanak — pártjával együtt személy szerint is azzal dicsekedhetett, hogy Közép-Európában a fasiszta pártok közül egyedül a Szlovák Néppárt gyökerei nyúltak vissza a múltba, amikor is az első világháború után Andrej Hlinka vezetésével a szlovák autonómia kivívásáért harcoltak az első Csehszlovákiában.

Nem volt kellemesebb szomszédja Magyarországnak — és Telekinek — délkeleten sem, mert a II. bécsi döntést követően 1940. szeptember 3-án Ion Antonescu tábornok Hitler támogatásával államcsinnyel vette át a hatalmat II. Károly királytól. A fasiszta diktátor a náci birodalom csatlósaként Romániát kiszolgáltatta a Wehrmacht háborús terveinek, hogy ezért Transnistria névvel ukrán területeket csatolhasson Romániához. Kormányzási módszereire jellemző, hogy bebizonyította: a tömeges zsidóellenes pogromok végrehajtása során nem szorul a náci Németország segítségére. Gátlástalanságára jellemző, hogy 1944 tavaszán felajánkozott Hitlernek egy Magyarország elleni akcióban való részvételre.

Magyarország és Teleki számára csupán délen létezett egy olyan szomszéd, Jugoszlávia, amellyel azért kötötte meg Teleki a barátsági szerződést, hogy ily módon közös erővel kíséreljék megghiúsítani a hitleri Németországnak Délkelet-Európára, a Balkán felé irányuló agressziós terveit. Jugoszlávia lerohanása után azonban Magyarország körül bezárult a fasiszta gyűrű, és délen Ante Pavelić-csal az élen egy horvát usztasa állam poglavnikja lett Magyarország szomszédja.

Miközben ezek az események a szomszédainknál lezajlottak, a náci Wehrmacht csapatai leigázzák Lengyelországot, elfoglalják Dániát és Norvégiát, majd a Benelux államok után térdre kényszerítik Franciaországot, és 1940 júniusában bevonulnak Párizsba. Ezekben a vészterhes időkben: 1939 szeptemberétől 1941 tavaszáig egyetlen kormányfő van Európában — a semleges országokat kivéve — aki nem vesz példát szomszédaitól, és nem fasizálja országát, s ez Teleki Pál.

Sőt: ezekben az években és hónapokban az akkori európai történelemben példátlan esemény történik Magyarországon, amelynek titkai még ma sem közismertek. A magyar miniszterelnök illegális, földalatti propagandatevékenységre szánja el magát a náci és nyilas szellemi mákony ellen. Ennél a tevékenységénél kitűnően hasznosította nemzetnevelői képességeit és gyakorlatát. Vezérlő gondolatát így fogalmazta meg: „Magyar úton kell tartani a lelkeket abban a krízisben, amelyben Európa hajója dobálózik. Magyar úton, tudva mindig azt, hová akarunk menni, de azt is, honnan jövünk...”

Teleki a miniszterelnökségen az ún. lélektani hadviselés V. osztálya keretében megszervezi a Nemzetpolitikai Szolgálatot, amely kifelé szociális és iradalompolitikai tevékenységet végzett, míg befelé a náci- és nyilasellenes propagandaháború titkos műhelye lett. Oly mértékben titkosan folyt a munka ezen a téren, hogy a kormány tagjai közül is csupán Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter tudott róla.

Teleki e szolgálat vezetőjévé Kovrig Béla egyetemi tanárt nevezte ki, aki főleg szociálpolitikai tanulmányaival már addig is hasznos tevékenységet végzett. Kovrig hűségesen és eredményesen szolgálta Teleki eszméit, és ugyanezt elmondhatjuk arról a maroknyi gárdáról, amely őt körülvette. Közülük elsősorban Molnár Sándor barátomat kell kiemelnem, aki Párizsból hazatérve és mint Bajcsy-Zsilinszky szök baráti körének tagja került kapcsolat-

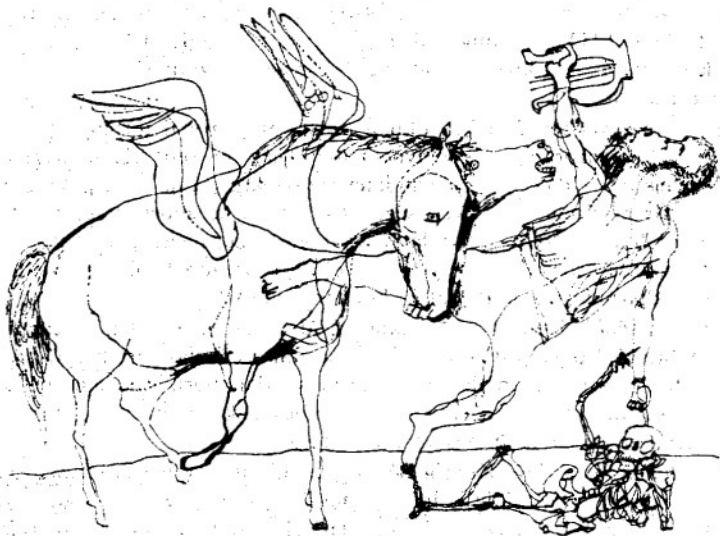
ba Teleki Pállal. Ő volt az, aki a sűrűn megjelentetett ún. „Közérdekű Levelek” sokszorosítását és postázását irányította egy kis Szerb utcai lakásból. Molnár adatai szerint mintegy 2 és fél millió példányra becsülhető a „közérdekű levelek” címén az ország szinte minden zugába eljuttatott röplapmennyiség.

És akkor még nem szóltunk a „Nemzeti Könyvtár” sorozatáról, amely legális köntösben szintén Teleki védőszárnyai alatt jött létre, és a sorozat egy-egy kiadványát átlagosan 10-15 ezer példányban juttatta el az olvasókhöz. Hadd soroljuk fel legalább néhány szerző nevét: Illyés Gyula, Féja Géza, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Tolnai Lajos, Veres Péter, Kodolányi János, Sinka István. Hogy e népművelő sorozatban ilyen mértékben helyet kaphattak a népi írók, az nem csupán a szerkesztő, Molnár Sándor érdeme, hanem elsősorban Telekié, aki jól tudta, hogy a magyar parasztság kezébe a fajtája soraiból kiemelkedő írók könyveit kell adni.

Íme, amikor Európa különböző sarkain már felgyulladtak a II. világháború torkolatúzei, Magyarországon nem hallgattak a műzsák, mert Hitler, Tiso páter, Antonescu conductor és Sztálin szomszédságában volt egy miniszterelnök, Teleki Pál, aki a legvégsőig igyekezett népe és országa számára a békét megőrizni.

Ma sokszor és sokan hivatkoznak Európára és arra: mire kötelezne bennünket a közös európai műveltség és szellemiség. Csak sajnós, a szavakon túl a tettek ritkán következnek, illetve egészen más tetteknek vagyunk a tanúi. A mi szomszédságunkban is felháborító és szegyenletes események játszódnak le. Pedig már Teleki arra figyelmeztetett — idézem őt: „Európát a középszerűség feltörése és kultusza oda juttatta, hogy kincseit csak arra használja fel, hogy a társadalmi, valamint politikai küzdelemben mind barbárabb fegyvereket kovácsoljon és alkalmazzon úgy a nemzetek belső politikájának terén, mint a nemzetek közti érintkezésben.”

Vajh' Európa jelenlegi vezetői megszívlelnék Teleki Pál szavait!

SZALAY LAJOS GRAFIKÁJA